

28. משה שלא מן ההגדה – מניין?

על שאלת היעדרו של משה מן ההגדה של פסח נשתברו קולמוסים רבים – דור, דור וקולמוסיו; קולמוס, קולמוס ושבריו; שבר, שבר ושאלותיו. וטוב ויפה שכך הוא משום ששברים אלו לא נעלמו לבית העלמין לקולמוסין, נהפוך הוא! נדבקו זה בזה, והצמיחו יחידות פרשניות יפות ומרתקות. קולמוסי רגיש לשבירה עוד יותר מבימים עברו, אשר על כן, אחוש להעלות מספר הרהורים בנדון.

היעדרו של משה מטקסט מקודש מסוים מתחיל כבר במקרא עצמו. טרם נעמיק מעט בסוגיה במלוא מורכבותה, אזכיר מקור אחד מיני רבים העוסק בשאלת היעדרו מלב התורה – 'פרשת תצווה': "...דז' באדר יום שמת בו משה חל תמיד להיות בפרשת תצווה... כי מה"ט (מה הטעם) לא נזכר משה בסדר זו, משום שאמר 'מחני נא מספרך אשר כתבת' ונתקיים זה"¹.

מבחינת 'פשוטו של מקרא' דומני שאין כאן שאלה. ברור שהדברים שבפרשה נאמרים למשה, ולקורא ש'נמצא בעניינים', אין כל צורך להזכיר זאת. גם המושג 'פרשת תצווה' אינו משמעותי יתר על המידה; מבחינת הכתוב כפשוטו, מדובר בפרשה שנקבעה כפרשת שבוע לפי סדר הקריאה הבלבי. אולם, דרשנות מעין זו רחוקה מלהיות חסרת תחכום ועומק. לפנינו קישור מעניין ביותר בין שתי שתיקות – שני מיני 'היעדר'. שניהם מדרשיים כמובן. האחד, טקסטואלי, שנגמע מלהזכיר את השם משה, והשני טקסי במהותו, זכר מותו הצומח מלוח השנה העברי. כביכול, מהרהר דרשנו: 'איך ידרוש דרשן בפני הציבור בשבת האמורה לציין את יום הזיכרון שלו, ומשה אין!'. אולם, לשתיקת היעדר זו יש פשר. משה עצמו אחראי לה. 'מחני נא מספרך אשר כתבת' עשוי להיות גילוי של עוצמה הנושקת לגאווה, וכי מי הוא ב'תמותה ויהין לקבוע לקב"ה מה יכלל בספרו. אולם, אותה עוצמת גאווה נושקת פרדוקסאלית דווקא לענווה, שכן כל היעדר הזה לא בא אלא לצורך ה'יש', כדי לזכות את ישראל!

מי שבעיני רבים ראוי לתואר גדול 'דרשני' הדורות האחרונים – הסופר ש"י עגנון, נתן ביטוי לסוגיה הזו ביצירתו 'הדום וכסא'. במה שמוצג כדושיח מדעים עם נשמתו שלו 'מנמק' עגנון מדוע בחר להופיע במציאות הנגלית דווקא בדור מסוים. בעסקו בכך הוא מספר על סדרת מפגשים שהיו לו ב'עולם שלפני...'. עם גיבורי המקרא, והקורא יכול ללמוד מתוך כך הרבה על פרשנותו לדמויות ולעלילותיהם. הבחירה בדמויות הללו איננה מקרית, ולא כאן המקום לעמוד על כך. מכל מקום,

1. שווארטץ, הדרת קודש, אראדא תרצ"א, עמ' 20.

משה איננו נימנה עימם. בין משום שחש הסופר הדגול שענוותנותו שלו איננה מאפשרת מפגש עם ענוותו של משה, ובין בגין התובנה שמשה איננו שייך לנשמה פרטית, ביצירה זו משה נעדר! אולם, לגמרי בלי משה אי־אפשר, וב'ידיו', עגנון מספר על משהו הכרוך בבניו של משה:

בקשו להטעים אותי כבר קודם לגאולה מעין הגאולה. כיצד? נתנו בידי לשתול עצמי בארץ בני משה מעבר לסמבטיון... למה לא ירדתי בארץ בני משה? מפני שהשבעים הקב"ה שלא יעלו לארץ ישראל קודם שיגיע הקץ, ואני מתאוה הייתי לעלות במהרה?²

באמצעי מתוחכם מצליח עגנון לנצל את משה כדי לשרטט מסר מעניין. בתורה, לא רק משה נעדר מקטעים מסוימים, גם בניו. למעשה להוציא רמזים ספורים ולאזווק מחמיאים, איננו יודעים עליהם דבר. כאן מעניק להם עגנון 'זרות' באמצעות המרחב. יש להם ארץ משלהם, הם רחוקים מההיסטוריה הפעילה של עם ישראל 'עד לקץ'. במובן זה, עומדת ארץ זו מול ארץ ישראל מוקד הכיסופים המתמיד שלדידו של עגנון הם כיסופים ריאליים שכן רוצה הוא לעלות עכשיו! רוצה להיוולד לדור של גאולה ממשית ולא לדור הקץ.

דוק ומצא כי משה נעדר גם מן התנ"ך. אנא, דונו אותי כהלכה, מובן שמשה – כמוהו כאבות (יצחק פחות) נמצא גם 'אחרי התורה', בנביאים ובכתובים. אולם, נוכחות זו אומרת דרשני. הנ"ך מרבה לדבר על התורה – 'תורת משה', אך מעטים מאוד האזכורים למשה האיש, המדברים על מעשיו ביציאת מצרים. וגם במעט שנזכר, בדרך כלל זיווג לו הכתוב את אהרון. (השם 'משה' כשם יהודי, כמוהו כאברהם, נדיר היה בתקופת חז"ל).

ואשר להגדה, הרי הדברים ברורים. משה נעדר מן ההגדה כדי להדגיש את 'אני ולא שרף אני הוא ולא אחר'. ה' הוביל את הגאולה, ולא בשר ודם, ובכל זאת, וזומני שהנאמר כאן מדגיש זאת, כשמשה נעדר היעדרותו רבת נוכחות היא, וזו היא ענוותו וזו היא גדולתו.

אני רחוק מלזלזל בהומור היהודי ובפולקלור היהודי; הם מתייחסים בדרך משלהם לשאלות העומק שאינן מרפות דור אחא דור. בקטע פולקלוריסטי סופר:

כומר מתווכח עם יהודי: פעם אחת ניהל כומר בפולין ויכוח חריף עם יהודי. תוך כדי הוויכוח אמר לו הכומר ליהודי: 'אשאלך שאלות אחדות. א. למה אתם אומרים בתפילותיכם 'אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב', ואין אתם אומרים כלל 'אלוהי משה'? ...'. היהודי ענה בשלוות נפש: 'שמעני נא

2. ש"י עגנון, **לפנים מן החומה**, תשל"ו, עמ' 179. ביצירה לא נזכר משה החי, אך נזכר באופן בולט הבכי על משה: "לא ראיתי דמעה בעיניו של אדם חוץ כשהזכירו מיתתו של משה" (עמ' 141).

אישי הכהן הנוצרי. אשיב לך על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, הכל לפי סדר שאלותיך. א. אנו לא מזכירים את משה רבנו בתפילת שמונה־עשרה ואין אנו אומרים 'אלוהי משה' מסיבה פשוטה: הלא ידוע לך היטב שחותנו של משה היה כומר...³

היעדרו של משה מן התפילה, כמוהו כהיעדרו מן ההגדה, לא בא אלא כדי לקבע רעיון מסוים. משה בנוכחותו נושא רעיון ובהיעדרו נושא רעיון; הוא נוכח גם כשהוא נעדר. אכן, היעדרו מן ההגדה נושא אופי אצילי יותר, הרעיון המקופל בו נשגב יותר מאשר במקור הפולקלוריסטי דלעיל; אולם, גם למקור זה יש ערך; משה משויך בו באופן עמוק לתורתו – תורת ישראל. ההסתייגות מהנוצרים שהתיימרו להיות ישראל האמתי אולי אינה רעיון חשוב מבחינה מהותית, אך יש לה חשיבות היסטורית. כדי להגיע לתיאולוגיה צריך היסטוריה; רוצה לומר, יש צורך להתווכח עם הנוצרים, וזהו מהלך מתמשך רב־שנים, ומתוך הפולמוס גם מזדקקת התמונה המהותית. הנה כי כן, עם ישראל נזקק לבדיחות שכאלה כדי לגבש את ייחודיותו בדרך לרעיון עמוק יותר.

3. ח' שוורצבוים, 'ישראל ואומות העולם באספקלרית הפולקלור', **שורשים ונופים**, באר שבע תשנ"ד, עמ' 78-79.